

M U Z E U L Ț Ă R I I C R I Ș U R I L O R

CRISIA

LV

O R A D E A • 2 0 2 5

RELATĂRILE CĂLĂTORILOR STRĂINI DESPRE ORIGINEA, LIMBA ȘI MORAVURILE ROMÂNILOR (1710-1810)

Sorin ȘIPOȘ*

FOREIGN TRAVELERS' ACCOUNTS OF THE ORIGIN, LANGUAGE AND CUSTOMS OF THE ROMANIANS (1710-1810)

ABSTRACT

The accounts of the foreign travelers of the 18th century and the first decade of the following century are full of observations regarding the language spoken by the inhabitants of the Romanian lands. For the period of time analyzed, namely the one between the years 1710 and 1810, we identified the accounts of 171 travelers who crossed the Romanian space. Only 27 of them refer to the origin of and the language spoken by Romanians. Of the travelers who talk about the Romanity of the Romanians, 12 have liberal professions, 8 are diplomats, 6 are officers, and one is a merchant. All the visitors consider the Romanian language to be a successor of Latin, based on the similarities between the two. The Latinity of the Romanian language is, for this era, a fact accepted by all the travelers who write about the origin of the Romanians. The travelers who write about the Romanian space use various documentary sources, especially historical, geographical, and philological ones. To these older sources, we can add numerous works published in the 18th century; especially on history and geography, featuring information on the origin and language of the Romanian people. Other travelers, less educated, gather their information directly from the Romanians, remarking with surprise that this country speaks a language that many of them, especially the Italians, can understand. Therefore, most of the voyagers come to the conclusion that the Romanian language is the successor of Latin. The scholars, those who have liberal professions, are closer to the truth, managing to understand the formation of the Romanian language, with its three main components: the Dacian substrate, the Latin stratum, and the Slavic adstrate. Among the voyagers who wrote about the origin of the Romanians, 22 clearly determined that Romanian emerged from Latin, while 21 also spoke about the origin of the Romanians, which they correctly retraced, considering them the successors of the Roman colonists settled in Dacia. For all the travelers who arrived in the Romanian Principalities, the language spoken by Romanians represents the decisive element in determining their origin. Historical data, such as archaeological sources or ancient and medieval chronicles, which talk about the Roman origin of the Romanians, are of secondary importance when it comes to identifying the Romanians as the successors of the Romans. Most of the travelers managed to correctly piece together the cthnogenesis and glotogenesis, as well as the presence of numerous Slavic and Turkish words in Wallachia and Moldavia, and of Hungarian and German ones in Transylvania. We also have five foreign travelers who managed to distinguish between the name Romanian, used by the people themselves, and that of Wallachian, only used by foreigners when referring to them. This aspect is, in their opinion, an argument in favor of their Romanity.

Keywords: Romanity of the Romanians, Romanian Principalities, foreign travelers.

* Universitatea din Oradea; e-mail: sorin.sipos@yahoo.com.

Motto:

„Națiunea română a luat naștere dintr-un amestec de traci vechi, de romani și slavi... Deci limba poate fi socotită ca o singură ramură principală ce poartă numele de limba românească. M-am mirat foarte mult în primele zile ale șederii mele în Moldova, când am auzit vorbindu-se românește și totuși am fost întrebat: „Știți moldovenește?”. Eu i-am răspuns: „Românește știu, dar moldovenește nu”. Mi s-a spus, ce e drept, că ar fi o singură limbă, numai că multe cuvinte se deosebesc (ca pronunție subdialectală) de cele din limba românească din Transilvania” (Andreas Wolf, în *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea II, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu (redactor-responsabil), Editura Academiei Române, București, 2001, p. 1266).

Metodologia cercetării

Încă de la finalul secolului al XVII-lea, tot mai numeroase persoane au fost interesate să cunoască realitățile geografice aflate la periferia lumii „civilizate”, acolo unde se produceau transferuri economice, culturale și umane. Sensibilizarea anumitor cercuri occidentale cu privire la spațiul din partea răsăriteană a continentului se produsese deja, iar interesul a sporit progresiv, odată cu trecerea timpului. Țările Române au reintrat în atenția marilor puteri europene pe măsură ce teritoriile ocupate de turci au fost eliberate de armatele Imperiului Habsburgic¹. Fascinația lumii occidentale față de Orient a jucat și în acest caz un rol important în conștiința elitelor europene interesate să cunoască pe viu sistemul politic din Imperiul Otoman și din provinciile aflate sub dominația lui. În acest tip de analiză este important ca istoricul să precizeze unde este centrul, pentru a afla unde se află periferia. Majoritatea spațiilor geografico-culturale pot să devină periferie, în raport cu alt spațiu. Spre exemplu, contele de Ségur, trecând din Prusia în Polonia, în iarna 1784-1785, era conștient că traversa o graniță importantă. Simțea că „ieșise complet din Europa” și, mai mult, că „ajunsese cu zece secole în urmă”². La distanță de câteva decenii, marchizul de Custine, aflat în Rusia, nota următoarele în chip de concluzie la vizita sa: „Trebuie să fi trăit în această pustietate fără tihnă, în această închisoare fără răgaz, ce se numește Rusia, pentru a simți cum se cuvine întreaga libertate de care te bucuri în celelalte țări din Europa, indiferent de forma lor de cârmuire. Dacă veți întâlni nemulțumiți în Franța, folosiți metoda mea, și spuneți-le: Duceți-vă în Rusia. Este o călătorie folositoare oricărui străin; cine va fi văzut cum trebuie această țară va fi mulțumit să poată trăi oriunde în altă parte”³.

În ambele relatări de călătorie regăsim o idee, omniprezentă la majoritatea voiajorilor, anume că Principatele se regăseau fie la marginea Europei, înăuntrul sau în afara frontierelor sale răsăritene, fie într-un alt spațiu geografic, pe alt continent, care avea puține lucruri în comun cu Europa. Edward W. Said, academicianul palestinian-american, este acela care a

¹ Vezi Călin Felezeu, *Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană (1541-1688)*, Cluj-Napoca, 1996, p. 107-119; David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, București, 1984, p. 134; Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, Cluj, 1994, p. 87.

² Larry Wolff, *Inventarea Europei de Est: Harta civilizației în Epoca Luminilor*, traducere din engleză de Bianca Rizzoli, București, 2000, p. 21.

³ Marchizul de Custine, *Scrisori din Rusia în 1839*, ediție, prefată și dosar de Pierre Nora, traducerea din franceză de Irina Negrea, București, 2007, p. 337.

definit noțiunea de orientalism⁴. Construind pe această teorie, Sorin Mitu scrie că în realitate, nici Occidentul nu este altceva decât un ansamblu de realități eterogene și identități hibride (omogenizate doar în imaginar), supus schimbărilor, reprezentat mental și construit social, potrivit unor scopuri ideologice, cu aportul decisiv al elitelor politice și intelectuale⁵. În consecință, nici Orientul și, implicit, nici Țările Române, nu pot fi asociate doar cu reprezentări și adevăruri negative.

Potrivit istoricului Jean Boutier, începând cu finalul secolului al XVII-lea, traseele „Marelui Tur” vor include și părți din Ungaria, de curând integrată în Europa Creștină⁶. Într-un sens mai general, istoricii, istoricii artei, specialiștii în literatura anglo-saxonă au asociat perioada dintre 1680-1780 cu anii de aur ai „Marelui Tur”⁷. Numeroase scrieri și obiecte conservate demonstrează importanța acestui ritual. Tinerii bărbați din marile familii plecau pentru trei ani pe marile drumuri ale Europei, în compania unui preceptor sau a altor persoane aflate în serviciul lor⁸.

Interesul nostru se va concentra în prezentarea de față asupra relațiilor voiajorilor care vorbesc despre români, mai precis despre originea și limba lor. Tema a suscitat atenția specialiștilor, îndeosebi a istoricilor și a filologilor⁹. Investigarea originii românilor se încadrează într-o cercetare mai largă ce privește identificarea acelor elemente din Țările Române care le așază pe ele și pe români în Occident, respectiv Orient¹⁰. În consecință, identificarea și precizarea

⁴ Edward W. Said, *L'Orientalisme. L'Orient créé par l'Occident*. Traduit de l'américain par Catherine Malamoud. Préface de l'auteur (2003). Traduite par Sylvestre Meininger. Préface à l'édition française de Tzvetan Todorov. Postface de l'auteur traduite par Claude Wauthier, Paris, Éditions du Seuil, 2004, p. 13-14.

⁵ Melinda Mitu, Sorin Mitu, *Ungurii despre români: Nașterea unei imagini etnice*, Polirom, Iași, 2014, p. 29.

⁶ „Le voyage va jusqu'aux frontières, dans le sens militaire qu'elles revêtent alors: à la fin du XVIIe siècle, de nombreux Grands Tours poussent jusqu'en Hongrie, territoire récemment repris aux Ottomans, marqué par des batailles célèbres et par la construction d'imposantes fortifications. A l'est, la Pologne, souvent considérée comme dépourvue de culture, est peu fréquentée, moins encore la Russie”, Jean Boutier, *Le Grand Tour: une pratique d'éducation des noblesses européennes (XVI^e - XVIII^e siècles)*, în *Le voyage à l'époque moderne*, Presse de l'Université de Paris-Sorbonne, Paris, 2004, p. 15-16.

⁷ Gilles Bertrand, *Voyager dans l'Europe des années 1680-1780*, în *Les circulations internationales en Europe, années 1680-années 1780*, Sous la direction de Pierre-Yves Beaurepaire et Pierrick Pourchasse, Rennes, 2010, p. 243. Gilles Bertrand, Pierre Serna (coord.), *La République en voyage, 1770-1830*, Presses Universitaires de Rennes, Rennes, 2013. Vezi și Gilles Bertrand, *Le Grand Tour revisité: Pour une archéologie du tourisme: Le voyage des Français en Italie, milieu XVIII^e - début XIX^e siècle*, Rome, 2008. A se vedea și studiul lui Guido Santato, *Immagini e confini della nuova Europa nei viaggiatori italiani del Settecento*, în Bianca Maria Da Rif (coord.), *Civiltà italiana e geografie d'Europa*. XIX Congresso AISLLI 19-24 settembre 2006, Trieste – Capodistria – Padova – Pola, EUT Edizioni Università di Trieste, Trieste, 2009, p. 180-198. Robert Shackleton propune să se discute despre trei tipuri ale Marelui Tur, anume: cel privind formația tinerilor nobili, apoi pentru cei bogați și Marele Tur pentru savanți, în Robert Shackleton, *The Grand Tour in the Eighteenth Century*, în *Studies in Eighteenth Century Culture*, I, 1971, p. 127-142.

⁸ Paul Hazard, *Criza conștiinței europene 1680-1715*, traducere Sanda Șora, prefată Romul Munteanu, București, 1973, p. 6. A se vedea numărul foarte interesant din revista *Source(s) Arts, Civilisation et Histoire de l'Europe, Dossier: voyages éducatifs: histoires de textes et de pratiques pédagogiques*, n° 18, 2021, Strasbourg, p. 7-196.

⁹ Vezi Vasile Arvinte, *Român, românesc, România*, ediția a II-a, Bacău, 2004; Adolf Ambruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ediția a II-a revăzută și adăugită, București, 2012, 289 p.; Ioan-Aurel Pop, *De la romani la români. Pleoarie pentru latinitate*, București-Chișinău, 2019, 366 p.

¹⁰ Neagu Djuvara, *Între Orient și Occident. Țările Române la începutul epocii moderne (1800-1848)*, traducere de Maria Carpov, București, 1995, p. 41-58. Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote*, traducere din franceză de Aurelia Dumitrașcu, ediția a II-a integrală și revizuită, București, 2000, p. 121-125; I.-A. Pop, *op. cit.*, p. 18-19; Lucian Boia, *România, țară de frontieră a Europei*, ediția a IV-a, București, 2012, p. 27-56; Paul Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (sec. XV-XVIII)*, București, 1973, p. 39-59.

corectă a originii romane a românilor și a limbii vorbite de ei constituie un argument important în favoarea așezării lor în cadrul civilizației Occidentale.

Din perioada de timp analizată, anume cea dintre anii 1710-1810, s-au identificat relatări de călătorie de la un număr de 171 de călători care au străbătut spațiul românesc¹¹. Deși nu este întotdeauna relevantă originea celor care au traversat lumea românească, remarcăm prezența în fruntea listei a călătorilor de origine franceză. Franța reprezenta încă principala putere a Europei la cumpăna dintre secolele XVIII și XIX. Francezii sunt urmași de germani, englezi și austrieci, puteri importante și cu interese majore în Orient. Avem și 14 călători italieni, dar aceștia sunt prezenți, mai ales, având interese comerciale și religioase. Sunt și 12 călători ruși, dar numărul acestora nu este foarte relevant, deoarece Rusia avea și alte direcții prin care reprezentanții ei puteau să ajungă la Istanbul.

În cercetarea noastră urmărim să stabilim și profesiunile voiajorilor care au străbătut spațiul românesc. Din analiza realizată avem următoarea situație: 54 din călători sunt funcționari superiori în Ministerul Afacerilor Externe, anume: consuli, comisari cu afaceri comerciale, diplomați, iar 53 dintre voiajori sunt ofițeri sau persoane care au legătură cu armata; 24 sunt fețe bisericești, iar 22 au profesii libere. Avem și un țar, un arhiduce, iar la 6 dintre călători nu le cunoaștem profesiunea. Marea majoritate a călătorilor au pregătire superioară. În privința profesiunilor călătorilor, majoritari sunt reprezentanții civili și militari ai marilor puteri, anume 107. Doar 22 dintre călători au profesii libere și sunt animați de curiozități științifice și profesionale. Primează interesele politico-economice ale marilor puteri din epocă, în detrimentul celor științifice și de cunoaștere personală. Marile rute de formare profesională erau încă în interiorul părții de vest a Europei¹².

¹¹ Analiza s-a realizat îndeosebi pe baza următoarelor surse documentare: *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, volum îngrijit de Maria Holban (redactor-responsabil), Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983; *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, volum îngrijit de M. Holban (redactor-responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 1997; Petre P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, București, 1930; Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Adrian Anghelescu, București, 1981; *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea I, volum îngrijit de M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu (redactor-responsabil), Editura Academiei Române, București, 2000; *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea II, volum îngrijit de M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu (redactor-responsabil), Editura Academiei Române, București, 2001; *Călători străini despre Țările Române*, serie nouă, vol. I (1801-1821), volum îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Marian Stroia (secretar de volum), redactor-responsabil P. Cernovodeanu, Editura Academiei Române, București, 2004; *Călători străini despre Țările Române*, supliment II, Ștefan Andreescu (coord.), Editura Academiei Române, București, 2016; Ioan Horga, Sorin Șipoș, *De la „Mica la Marea Europă” Mărturii franceze de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea despre frontiera răsăriteană a Europei. Studii și documente. De la „Petite” à la „Grande Europe” Témoignages français de la fin du XVIII^e et du début du XIX^e siècle sur la frontière orientale de l’Europe. Études et documents*. Traducerea textelor. Traduction des textes: Delia-Maria Radu, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2006.

¹² Gilles Bertrand, *Voyager dans l’Europe des années 1680-1780*, în *Les circulations internationales en Europe, années 1680- années 1780*, sous la direction de Pierre-Yves Beaurepaire et Pierrick Pourchasse, Rennes, 2010, p. 247.

A se vedea Edouard Thomas Charton, *Voyageurs anciens et modernes: ou Choix des relations de voyages les plus intéressantes et les plus instructives depuis le cinquième siècle avant Jésus-Christ jusqu’au dix-neuvième siècle, avec biographies, notes et indications iconographiques. Voyageurs du Moyen Âge*, Paris, 1863, 440 p. A se vedea Edouard Thomas Charton, *Voyageurs anciens et modernes: ou Choix des relations de voyages les plus intéressantes et les plus instructives depuis le cinquième siècle avant Jésus-Christ jusqu’au dix-neuvième siècle, avec biographies, notes et indications iconographiques. Voyageurs modernes. Quinzième siècle et commencement du seizième*, Paris, 1865, 422 p.; Edmond Bonnaffé, *Voyages et Voyageurs de la Renaissance*, Paris, 1895, 172 p.

Trebuie precizat că, din cei 171 de călători despre care avem informații până în momentul de față, 89 dintre aceștia doar au tranzitat spațiul românesc, iar 81 au avut ca destinație Țările Române. Este important de făcut precizarea, fiindcă relatările celor care doar au tranzitat lumea noastră sunt, cel puțin teoretic, subiective și superficiale, datorită timpului redus petrecut în Țările Române.

Un aspect important în metodologia cercetării este cel privind tipologia surselor documentare care ni s-au păstrat de la călătorii străini¹³. După prelucrarea informațiilor privind tipurile de documente păstrate a rezultat următoarea situație: 123 rapoarte/jurnale, 33 de istorii/descrieri, iar la 19 călători avem păstrate scrisori trimise destinatarilor. Pentru doi călători ni s-au păstrat două tipuri de relatări, anume rapoarte și scrisori.

Originea și limba românilor

După ce călătorii străini pătrund în Țările Române, ei au parte de experiențe noi pe care simt nevoia să le consemneze. După traversarea frontierelor politice din Țările Române, voiajorii intră în contact cu alte tipuri de frontiere, anume cu cele de civilizație și cu frontierele mentale¹⁴. Acestea din urmă sunt, uneori, mai puternice și mai greu de dislocat decât frontierele politico-administrative, deoarece se originează în stereotipuri, în imagini deja conturate despre popoare și țări, care sunt transmise din generație în generație. Călătorul venit din Occident ajunge în spațiile românești aflate la frontiera cu Orientul cu anumite preconcepții și prejudecăți. În unele situații, voiajorii își modifică imaginile despre lumea românească după contactul direct cu realitățile de aici. Alteori, încearcă să găsească explicații pentru a înțelege decalajul existent între Principate și lumea din care provin. Avem însă și exemple de voiajori care rămân ancorați în propriul sistem de valori, de tip europocentrist, și evaluează doar critic lumea românească.

Johann Lehmann (Christopher Seipp), director de teatru, a traversat de numeroase ori Transilvania. Într-unul din drumurile sale spre Transilvania a descris trăirile intense pe care le-a avut când a intrat în Principat, fiind marcat de frumusețea locurilor. „De la Coșevița o luăm la deal. Sus se află o cruce, care arată granița cu Transilvania [venind din Banat n.n.]. Ți se încălzește inima chiar în toiul iernii, când privești ținutul din jurul acestei cruci. Am fost în Tirol și în Harz și în Elveția, am avut întotdeauna ochii trezi și inima deschisă. N-am simțit niciodată ceea ce am simțit lângă această cruce. Natura este aici măreață, minunată, puternică, variată, de o frumusețe încântătoare; acolo o vedeam de o frumusețe înspăimântătoare. Acolo ochii mei priveau la cruce, rătăceau în lacrimi de jur împrejur. Nu mă încred în sentimentele mele, de la primul cuvânt. De câte ori am făcut drumul, am stat în același loc și, de fiecare dată, m-am simțit nespus de bine [...] La Dobra este poștă, vamă, trecătoare. Dobra este un oraș grăniceresc ardelean. Este locuit de români, are 230 de case, între care unele sunt foarte nostime”¹⁵.

Pentru unii, trecerea frontierei avea un impact psihologic negativ. În cazul de față, Johann Lehmann (Christopher Seipp) a fost pătruns de un puternic sentiment religios în fața măreției și frumuseții naturii pe care o admira, așezat fiind simbolic lângă o cruce care domina frontiera dintre Banat și Transilvania. Pentru directorul de teatru, Carpații erau de o frumusețe încântătoare, în contrast cu Alpii, ai căror frumusețe o considera înspăimântătoare.

¹³ O analiză a surselor păstrate pentru călătorii francezi din Principatele Române în P. Cernovodeanu, *Les voyageurs français en présence des réalités roumaines de la période phanariote*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, t. XIII, 1974, nr. 5-6, p. 737.

¹⁴ I. Horga, S. Șipoș, *op. cit.*, p. 6-7.

¹⁵ *Călători străini despre Țările Române*, serie nouă, vol. I, p. 571-572.

De cealaltă parte a Carpaților avem o descriere a Țării Românești și a Moldovei realizată de Kelemen Mikes, secui de origine, născut la Zagon (Trei Scaune), în Transilvania, în august 1690. Viața sa a fost plină de provocări. A intrat de tânăr în slujba principelui Transilvaniei Francisc Rákóczi al II-lea, pe care l-a urmat, ca și mulți alți fideli, la 1711 în exil. Din timpul călătoriei lui Mikes din Țara Românească spre Moldova, în primăvara-vara anului 1938, călătorie parcursă în trăsura oferită de domnul Țării Românești, avem o consemnare interesantă despre realitățile din cele două principate. „Ce păcat că pământurile acestea frumoase și bogate stau pustii! Căci în decurs de două zile, doar o dată dacă am dat peste locuințe omenești. Eu niciodată n-am văzut locuri mai frumoase! Călătoria noastră a fost o plăcere; și o mireasă ar fi mers bucuroasă cu noi, căci de la București până la Iași ar fi călcat numai pe flori, care de care mai frumoase, câmpiile erau acoperite cu flori pretutindeni, astfel că și caii călcau numai pe garoafe și lalele. Pe scurt, pretutindeni umblam printr-o grădină de flori. Dar ce să spun? Nici nu cred să fie vreo grădină cu atâtea feluri de flori!”¹⁶.

L-am putea acuza pe nobilul secui de subiectivism, deoarece după mulți ani petrecuți în pribegie revine în două țări creștine, Țara Românească și Moldova, de care este fascinat, învecinate cu Transilvania, locul său de baștină. Drumul parcurs cu trăsura de la București la Iași îi produce nobilului secui o impresie deosebită, cele două țări române sunt asemuite cu o adevărată grădină cu flori, de garoafe și lalele, iar locurile străbătute de călător sunt considerate a fi cele mai frumoase pe care le-a vizitat. Kelemen Mikes se înscrie în șirul mare al călătorilor străini care descriu atât de generos cele două principate române, asemuindu-le cu două mari grădini pline cu flori. Oare, Principatele Române erau chiar așa cum apar descrise de Kelemen Mikes? Cel mai probabil da, deoarece voiajorul nostru a străbătut cele două țări în timpul verii, în luna iunie, când pajiștile care acopereau mare parte din țările noastre erau înflorite, deci a avut ocazia să se bucure de câmpiile și dealurile acoperite cu iarbă și cu flori de câmp. Cum drumurile nu erau amenajate decât în puține locuri, voiajorul nostru a străbătut în căruță aceste câmpuri pline de flori. În consecință, dincolo de senzația intensă și firească trăită de călătorul secui de-a străbate locuri din care își putea admira din depărtare locurile natale peisajul din Principatele Române era cu adevărat frumos și impresionant pentru orice voiajor sensibil la aceste frumuseți. Din păcate, Mikes remarcă și partea mai puțin plăcută prezentă în țară, anume faptul că pământurile frumoase și bogate din principate erau nelucrate și că exista o mare nesiguranță a călătorilor datorită prezenței hoților. Cu alte cuvinte, Principatele Române dispuneau de resurse naturale, din păcate, aceste resurse și pământuri bogate și frumoase nu sunt puse în valoare de administrația politică a țării. În plus, călătoria prin țară, datorită numeroaselor conflicte militare, se făcea cu mare dificultate pentru siguranță a călătorilor.

Din perioada cercetată de noi au ajuns în Țările Române numeroși călători străini care au tranzitat sau au rămas mai mult timp aici. Dintre cei care au lăsat consemnări documentare privind misiunile avute, doar o mică parte au făcut consemnări despre originea românilor și limba vorbită de ei. Numărul mic de consemnări din partea voiajorilor despre originea românilor poate fi explicată prin formația lor intelectuală și rațiunile călătoriei. Așa cum s-a văzut, formația intelectuală a majorității călătorilor nu este din categoria disciplinelor umaniste. În consecință, marea majoritate a voiajorilor sunt preocupați de realitățile politice, de activitățile economice și de cele religioase. Apoi, o bună parte a călătorilor sunt reprezentanții politici și militari ai marilor puteri, atenți la realitățile geopolitice din această parte a Europei.

Datorită numărului relativ mic de relatări privind originea românilor, intenția noastră este de-a ne concentra pe cele mai reprezentative informații, realizate într-o analiză cronologică. Dintr-un număr de 171 de călători identificați care au lăsat consemnări documentare despre drumurile lor prin Țările Române, 22 de voiajori vorbesc explicit despre originea și limba vorbită de români. Din perspectiva formației intelectuale a celor care scriu despre originea românilor, majoritatea călătorilor au o pregătire în domeniul științelor umaniste.

Antonio-Maria Del Chiaro a rezidat mulți ani în Țara Românească în calitate de secretar al domnilor munteni Constantin Brâncoveanu, Ștefan Cantacuzino și Nicolae Mavrocordat¹⁷. Secretarul florentin a stat în Muntenia și s-a familiarizat cu realitățile din această țară. În consecință, numeroasele comentarii pe care le-a făcut despre istoria românilor, în general, și despre realitățile politice, sociale, economice și viața cotidiană se bazează pe experiența personală, dar și pe numeroasele informații culese de la contemporani și din lucrările privind istoria Țării Românești pe care le-a consultat. Începând din primăvara anului 1710, el este martor ocular al evenimentelor pe care le descrie, iar informația sa e fie directă, fie luată de la câte un martor ocular vrednic de încredere. Nu o dată informația vine chiar de la domn, de la stolnic, sau de la domnițe¹⁸. Având o serioasă pregătire umanistă, Antonio-Maria Del Chiaro s-a aplecat și asupra trecutului românilor. Chiar în proiectul inițial al cercetării sale urmărea să demonstreze cu ajutorul izvoarelor de epocă romanitatea românilor¹⁹. De aceea, informațiile sale despre originea romană a românilor pornesc de la o persoană autorizată. În lucrarea de sinteză *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, fostul secretar domnesc consemna următoarele: „Își zic, în limba lor, români și numesc patria lor, adică Valahia, Țara Românească, (iar) limba lor limba românească, și de fapt, dacă mai sunt din cei care s-ar îndoi că națiunea română modernă se trage din romanii care s-au stabilit aici în colonii, să observe cu atenție limba lor, și vor recunoaște că limba românească nu este altceva decât pur și simplu o deformare a limbii latine”²⁰.

Familiarizat cu sursele antice și medievale privind romanitatea românilor și având contact cu românii din Muntenia, Antonio-Maria Del Chiaro se adresează mai degrabă străinilor, care aveau puține informații despre istoriei acestui neam aflat la periferia romanității orientale. Cunoscătorii istoriei antice și medievale și specialiștii în limbi romanice nu întâmpinau nicio greutate în a înțelege cum s-a produs miracolul supraviețuirii românilor printre popoarele nelatine din jur. Călătorilor străini care nu aveau o pregătire istorico-filologică, și care veneau din spațiul Europei occidentale, le venea greu să înțeleagă cum la nordul Dunării a supraviețuit un popor care era urmașul romanilor. Nedumerirea era și mai mare deoarece voiajorii i-au găsit pe românii într-o situație economico-socială dificilă și era greu de acceptat că acest neam, care să trăgea din cel mai puternic popor din Antichitate, a ajuns în această situație. Antonio-Maria Del Chiaro bănuia că mulți dintre cititori se vor îndoi de afirmațiile sale și îi îndemna, îndeosebi pe compatrioții săi unde și-a publicat lucrarea, să compare limba română cu limba latină, pentru a constata similitudinile dintre cele două limbi.

¹⁷ Vezi C. Boroiana, *Anton Maria del Chiaro*, în *Studia bibliologica*, nr. III, 1969, p. 115-132.

¹⁸ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, p. 368.

¹⁹ *Ibidem*, p. 366.

²⁰ Anton Maria del Chiaro, *Revoluțiile Valahiei*, după textul reeditat de Nicolae Iorga, în românește de S. Cris-Cristian, cu o introducere de N. Iorga, Iași, 1929, p. 7; *Călători străini despre Țările Române*, VIII, p. 366; N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Adrian Angheliescu, București, 1981, p. 314; A. Ambruster, *op. cit.*, p. 210; P. Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călători străini (sec. XV-XVIII)*, p. 54.

Charles de Peyssonnel este și el preocupat de cunoașterea realităților politice și economice din Moldova și din Țara Românească din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În 1753, la propunerea ambasadurului des Alleurs, este numit consul al Franței în Crimeea. Îndată după luarea postului în primire (1754), Peyssonnel începe să adune material pentru o lucrare despre popoarele care au locuit la gurile Dunării și pe țărmul Mării Negre. Strânge numeroase informații cu privire la satele moldovenești de sub stăpânirea hanului, și despre relațiile politice, financiare și comerciale ale Moldovei și Țării Românești cu tătarii²¹. Numit consul la Caneca (Creta), Peyssonnel a străbătut în toamna anului 1758 Moldova pustiită de tătarii lui Krim Ghirai, care au ridicat într-o săptămână 40 000 de robi, vite nenumărate și prăzi bogate. După un scurt popas la Iași, Peyssonnel s-a îndreptat în tovărășia compatriotului său, negustorul Pierre-Francois Linchou, spre Țara Românească, oprindu-se în București, la sfârșitul anului 1758²². În cursul acestei călătorii, Peyssonnel adună date și informații cu privire la trecutul Țărilor Române, cât și la forma lor de cârmuire și la bogățiile lor. Deși este preocupat în primul rând de identificarea resurselor celor două țări, și de câștigurile pe care Franța le-ar putea obține de aici, în lucrarea *Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube et du Pont Euxin*, găsim și câteva observații despre trecutul și originea românilor.

Autorul, utilizând lucrări mai vechi, se plasează de partea autorilor care îi consideră pe români ca urmașii romanilor, iar limba română ca fiind înrudită cu italiana și cu alte limbi romanice²³. În lucrarea sa publicată la câțiva ani de la vizitarea Țărilor Române, autorul chiar consemnează faptul că: „Românii au și astăzi numele de romani și ieșind din Focșani, oraș care este jumătate în Moldova și cealaltă jumătate în Țara Românească, am fost uimit auzind pe un țaran că răspunde uneia din slugile mele care îl întrebase unde ne aflam: „a venit domieta la tzara roumounească“, adică: domnia voastră, a venit în Împărăție sau în Țara Românească”²⁴.

Fără a fi preocupat în mod special de trecutul românilor, Peyssonnel aduce ca argument o experiență personală care i s-a întâmplat la Focșani, la frontiera dintre Moldova și Țara Românească, unde un locuitor i-a explicat slujitorului său că se afla în Țara Românească, argument considerat suficient de autor pentru a afirma că românii au conștiința romanității lor.

Abatele Francois-Xavier de Feller din ordinul iezuiților s-a născut în 18 august 1735 la Bruxelles²⁵. El funcționează o vreme ca profesor de retorică în diferite orașe ale Belgiei, la Luxemburg și Liège, apoi, după suprimarea ordinului său, în 1773, se dedică cu totul carierei de publicist. De Feller sosește în Ungaria la 15 mai 1765, iar în anul următor se stabilește în Monok, ca preceptor al copiilor contelui Miklós Andrassy²⁶. Aici face cunoștință cu contele d'Ybarra, directorul general al minelor din Transilvania, care îl invită să se stabilească la Bistrița, unde își avea reședința. Acolo avea să-și petreacă de Feller cea mai mare parte din această călătorie. Pe parcursul voiajului din Transilvania, el și-a consemnat impresiile aproape în fiecare zi²⁷.

²¹ Călători străini despre Țările Române, vol. IX, p. 391.

²² Ibidem.

²³ Charles de Peyssonnel, *Observations historiques et géographiques sur les peuples barbares qui ont habité les bords du Danube & du Pont-Euxin*, Paris, 1765, p. 192-195.

²⁴ Ibidem, p. 195; Călători străini despre Țările Române, vol. IX, p. 407.

²⁵ *Encyclopedia Britannica*, vol. 10 (11th ed.), Cambridge University Press, p. 242-243.

²⁶ Călători străini despre Țările Române, vol. IX, p. 556.

²⁷ Ibidem, p. 556. *Itinéraire, ou voyages M. l'abbé de Feller en diverses parties de l'Europe*, Liège and Paris, 1820, vol. I, 266 p.

Abatele Francois-Xavier de Feller urmează drumul de la Szolnok spre Cașovia, Debrețin și Oradea, pătrunde în Transilvania, ajungând la Cluj și, apoi, Bistrița. Pe traseu, călugărul iezuit are ocazia să-i întâlnească pe români, față de care are o anumită rețineră, datorită sfaturilor primite din partea autorităților²⁸.

În călătoria de la Oradea la Cluj, el va fi însoțit de români, și în urma experiențelor prin care a trecut cu aceștia, unele dintre impresiile sale negative despre ei se vor schimba. Românii apar adesea în însemnările călătorului nostru în diferite ipostaze și situații, una dintre ele fiind și cea în vorbește despre originea și limba vorbită de ei. Abatele de Feller, la intrarea în Transilvania, probabil și sub influența căraușilor români care îl însoțeau prin defileul Crișului, pe care a ajuns să-i cunoască mai bine, să-i audă vorbind și să-i vadă cum acționează și cum gândesc, face următoarea însemnare despre originea românilor: „Pare sigur că acești români sunt o colonie romană, după cum spun ei. „Noi suntem romani”: Nos sumus Romani. Limba lor seamănă mult cu italiana, franceza, latina; unele cuvinte sunt aceleași, bou, vacă etc. Altele sunt foarte asemănătoare, ca foc (focus), apa (de la aqua), gât (de la guttur), feintana (fontaine), bună seara (bon soir), jug pronuntând pe g, noapte bună. În acest limbaj rapsodic se găsesc cuvinte ungurești, germane, slavone, grecești etc. Salutul lor este bună sănătate. Accentul și tonul sunt cu adevărat italienești, deși mai puțin delicate. Scrierea este cea grecească puțin schimbată, așa cum o folosesc sârbii. La Blaj, în Transilvania, există o tipografie românească”²⁹.

Dacă la ieșirea sa din Ungaria, când i-a întâlnit pe românii din Maramureș, călătorul nostru nu știe că românii ar fi urmașii romanilor, după familiarizarea cu populația românească, autorul este convins că aceștia ar fi urmașii romanilor. Astfel, despre români declară de fiecare dată că sunt urmașii romanilor, aducând ca argument limba vorbită. Călătorul însuși compară cuvinte din limba română cu cele din latină și constată că unele din ele sunt identice. Autorul opinează că românii și-au păstrat identitatea etnică cu ajutorul limbii, iar unii dintre ei, îndeosebi cei care au urmat școli, și dintre aceștia românii greco-catolici, au conștiința faptului că sunt urmașii romanilor.

Baronul François de Tott era fiul unui răsculat maghiar refugiat în Franța, pe nume András Tóth, după înfrângerea mișcării antihabsburgice a lui Rákóczy din 1711³⁰. În anul 1720, András Tóth s-a stabilit în Franța, unde ajunge ofițer la husari, căsătorindu-se cu o tânără franțuzoaică. Cum el deprinsese limbile turcă și tătară, a fost trimis cu diferite misiuni la Istanbul. Cu prilejul misiunii în Crimeea, François de Tott a trecut prin Moldova, mai întâi la ducere în 1767 (prin septembrie), apoi părăsind Crimeea a străbătut călare sudul Basarabiei și Dobrogea, până la Constantinopol³¹. Aceste călătorii sunt descrise în lucrarea *Memoires sur les Turcs el les Tartares*, publicată la Amsterdam în 1781 și la Paris în 1785. În lucrare, baronul Francois de Tott face următoarea constatare: „Moldova și Țara Românească au fost în vechime o colonie romană. Se

²⁸ „Popa a vrut să-mi încerce lupa și să cerceteze medalia mea; i-am spus numaidecât, prin tălmaci, că era de aramă, fiindu-mi teamă să nu mă omoare prin pădurile pe care trebuia să le străbat, dacă ar fi știut el este de aur; căci fusesem prevenit în acest sens. Dar am recunoscut apoi că această, teamă era zadarnică, și deșartă, ca și altele cu care au încercat <unii> să mă influențeze”. *Ibidem*, p. 560.

²⁹ *Ibidem*. *Itinéraire, ou voyages M. l'abbé de Feller en diverses parties de l'Europe*, Liège and Paris, 1820, vol. I, 267 p.

³⁰ Idem, *La Turquie vue par un jeune européen au milieu du siècle des Lumières. Le Mémoire sur la Turquie du baron de Tott – Publication de texte avec commentaire*, în *Archivum Ottomanicum*, 40, p. 133-138.

³¹ Ferenc Tóth, *Un diplomate militaire français en Europe orientale à la fin de l'ancien régime. François de Tott (1733–1793)*, Istanbul, 2011; Idem, *La Turquie vue par un jeune européen au milieu du siècle des Lumières. Le Mémoire sur la Turquie du baron de Tott – Publication de texte avec commentaire*, în *Archivum Ottomanicum*, 40, p. 133-138.

mai vorbește și astăzi acolo o latină stricată și această limbă se numește “Roumiè” (!), limba romană”³².

Și în acest caz, călătorul remarcă corect romanitatea românilor, faptul că limba vorbită de români este o „latină stricată”, mai corect ar fi o latină care a trecut prin procesul complex regăsit la nivelul întregii Europe în procesul formării noilor limbi și popoare.

O consemnare despre originea românilor, e drept, fără a preciza că ar fi urmașii romanilor, a fost făcută de Iosif al II-lea în *Raportul asupra călătoriei din Transilvania* din primăvara-vara anului 1773. Raportul redactat de suveran este o sinteză a problemelor pe care le-a găsit în Banat, Transilvania și Maramureș, însoțite de o listă de soluții propuse Mariei Terezia, dar cuprinde și următorul pasaj: „Acești bieți supuși români, care fără îndoială sunt cei mai vechi și mai numeroși locuitori ai Transilvaniei, sunt în așa fel chinuiți și copleșiți cu nedreptăți de către fiecare, fie unguri ori sași, încât într-adevăr soarta lor dacă o cercetezi, este cu adevărat vrednic de milă [...]”³³.

Relatarea viitorului împărat scoate în evidență situația grea a românilor din Transilvania supuși abuzurilor nobilimii maghiare și a patriciatului săsesc, împăratul amintind și despre vechimea și numărul acestui popor. Vechimea și numărul românilor vor fi două dintre argumentele pe care se baza episcopul Inochentie Micu când va solicita autorităților imperiale și Dietei Transilvaniei statut egal al românilor cu celelalte națiuni din provincie.

Friedrich Wilhelm von Bauer sau Bawr s-a născut în 1731 la Hallau, în Germania. Ofițer în perioada războiului ruso-turc din 1768-1774, Friedrich Wilhelm von Bauer a stat în Țara Românească și Moldova. A întocmit proiectul unui mare *Atlas geografic și militar*, pentru a servi ca introducere la istoria războiului la care tocmai participa. Prin ofițerii săi de stat major, a desenat hărțile provinciilor, pe al cărui teritoriu s-a desfășurat războiul, anume Moldova, Țara Românească, Podolia, Volhinia Crimeea, cât și Bulgaria și strâmtorile, precum și planurile bătăliilor principale ca, de pildă, asediul cetăților Hotin, Tighina, Cetatea-Albă, Chilia, Brăila, Giurgiu etc. Ne-a lăsat și o descriere a Țării Românești, *Memoires historiques et geographique sur la Valachie avec un prospectus d'un atlas géographique et militaire de la dernierre guerre entre la Russie et la Porte Ottomane*, publicată în 1778. În subcapitolul privind locuitorii, autorul face numeroase considerații despre limba și originea locuitorilor³⁴. Friedrich Wilhelm von Bauer recunoaște originea romană a românilor, ca urmare a cuceririi Daciei de oștile conduse de Traian

³² *Mémoires du baron de Tott, sur les Turcs et les Tartares*, Seconde Partie, Amsterdam, 1784, p. 54; *Călători străini despre Țările Române*, vol. IX, p. 609.

³³ Ileana Bozac, Pavel Teodor, *Călătoria împăratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773*, ediția a II-a, vol. II, Cluj-Napoca, 2007, p. 92.

³⁴ „Nu mai încape nici o îndoială că locuitorii de acum ai Țării Românești se trag din colonia romană, pe care Traian a stabilit-o în aceste ținuturi, după ce, mai întâi, a învins pe vechii stăpâni, al căror nume și amintire au fost șterse de strălucirea numelui roman. Și cu toate că Țara Românească n-a fost mai apărută decât celelalte țări din sud împotriva revărsărilor năvălirilor barbarilor, numele de roman și limba romană s-au păstrat aici întotdeauna. Locuitorii își mai spun încă romani, numele de valah este se pare un nume slav, pe care turcii l-au adoptat, totuși. Dar, cum românii de astăzi sunt un amestec de mai multe popoare, limba lor este de asemenea amestecată multe cuvinte străine, atât de corupte, că de cele mai multe ori nu este cu puțință să le ghicești originea. Fiecare popor barbar și-a lăsat câte ceva din limba sa și din acestea toate împreună a ieșit un amestec îngrozitor. Totuși, limba romană (latina) a învins, dar ea n-a avut o soartă mai bună în Țara Românească decât în celelalte țări, unde predomină odinioară. Aici, s-a corupt chiar mai mult decât peste tot aiurea”. *Memoires historiques et geographique sur la Valachie avec un prospectus d'un Atlas géographique et militaire de la dernierre guerre entre la Russie et la Porte Ottomane*, publié par Monsieur de B..., Francfort et Leipsic, 1778, p. 18-19; *Călători străini despre Țările Române*, vol. XI, p. 149.

și a romanizării regiunilor de la nordul Dunării. Dovezi în acest sens sunt conștiința românilor că sunt urmașii romanilor, numele de roman păstrat de locuitori cu mândrie, dar și originea latină a limbii vorbite de ei. Ofițerul german remarcă faptul că în limba română au pătruns numeroase influențe străine, îndeosebi slave, fapt care au alterat limba română, fără însă să-i modifice structura, ea rămânând o limbă de origine latină. Și în acest caz, dovezile istorice sunt completate de argumente lingvistice și de elemente care țin de conștiința faptului că românii se consideră urmașii romanilor. Wilhelm von Bauer remarcă și faptul că străinii îi numesc pe români cu numele de vlah, termen de origine slavă, românii, ca și alte popoare europene, având două nume, unul cu care se numesc pe ei și altul prin care îi numesc străinii. Românii se numesc pe ei înșiși cu etnonimul de român, desigur cu diferitele variante rumun, rumân etc., dovadă a originii romane a românilor.

Venețianul Francesco Grisellini, cartograf și naturalist, în perioada 1774-1776 a stat în Banat, fiind autorul *Istoriei Banatului*³⁵. Primele luni ale șederii lui Grisellini în Banat au fost consacrate unor excursii și călătorii de studii. În iunie și august 1774, el se află la Lipova și Caransebeș. În aprilie 1775, cercetează munții Banatului din ținutul Caransebeșului, observând cu luare aminte, pe lângă condițiile științifice și geografice, realitățile legate de populație și de modul ei de trai. În iunie și iulie, merge pe apă de la Timișoara la Orșova. În anul următor, vizitează regiunea de șes. Acum termină harta Banatului, la care lucra de ceva vreme. Când, la sfârșitul anului 1776, contele von Brigido a fost numit comisar plenipotențiar al regatului Galiției, în locul său în Banat fiind numit fratele său, Pompeo Brigido, Grisellini a părăsit și el Banatul³⁶. În Scrisoarea a VII-a trimisă baronului Pompeo Brigido, *Despre românii ce locuiesc în Banat*, Francesco Grisellini consemnează următoarele: „Atât însă este sigur, că această națiune însăși niciodată nu-și dă acest nume: ei se numesc „rumuni” sau „rumagnesch”... și dovedesc îndeajuns prin limba lor că sunt de origine romană”³⁷.

Cu alte cuvinte, Grisellini, care a stat în Banat trei ani, știe că românii se numesc pe sine rumuni, dar că străinii îi numesc valahi; în plus, românii dovedesc prin limba lor, așa cum au observat și ceilalți autori, că sunt de origine romană. Și în acest caz, numele românilor, precum și limba vorbită de ei, sunt probe concludente în probarea romanității lor.

Generalul Alexandre de Langeron, de origine franceză, intră în serviciul Rusiei participând la războaiele ruso-turce desfășurate în Principatele Române. În lucrarea *Jurnalul campaniilor făcute în serviciul Rusiei*, redactată în 1790, generalul face și câteva scurte observații asupra originii românilor din Moldova și din Țara Românească³⁸. Ofițerul francez a preluat aceste informații de la autori mult mai bine pregătiți care au scris despre originea românilor, pe care le-

³⁵ Grisellini Francesco, *Lettere odepliche ove i suoi viaggi e le di lui osservazioni spettanti all'istoria naturale, ai costumi di vari popoli e sopra più altri interessanti oggetti si descrivono, giuntevi parecchie memorie dello stesso autore, che riguardano le scienze e le arti utili*, tomo I, edizione e introduzione a cura di Angela Lasorsa, Edizioni CISVA 2008, p. III; P. Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călători străini*, p. 58.

³⁶ *Călători străini despre Țările Române*, vol. XI, p. 385.

³⁷ *Ibidem*, p. 385.

³⁸ „Aceste două țări au fost locuite odinioară de geți și daci, al căror trecut îndepărtat este foarte nelămurit și puțin interesant. Roma i-a supus, dar ei au silit-o adeseori să-și oprească înaintarea sau să răzbune devastările lor. În sfârșit, Roma a făcut ca aceste două provincii lipsite de locuitori (!) în urma războaielor, locul de surghiun al nenorociților pe care politica senatului sau tirania împăraților îi scoate din patria lor. De aceea, românii pretind că se trag din romani și le-au adoptat numele cu mulțumire. Este neîndoios că ei par să aibă o oarecare asemănare cu acest popor atât de lăudat, dar această asemănare este mult slăbită de trecerea vremii și de regimul la care au fost supuși”. *Călători străini despre Țările Române*, vol. X2, p. 939.

a verificat la fața locului, în cei doi ani petrecuți în Principatele Române. În esență, Langeron surprinde corect fenomenul cuceririi și cel al romanizării provinciei Dacia romană. El nu are nicio problemă în a recunoaște romanitatea românilor, ci doar cu faptul că românii sunt urmașii coloniștilor aduși în Dacia. Consideră, însă, pornind de la statutul social al românilor din Principate din vremea fanarioților, că romanii colonizați în Dacia au fost corupți de elementele alogene, în special de migratori. Așa s-ar explica situația socială și culturală dificilă în care se aflau românii când el i-a cunoscut. Unele din informațiile prezentate în lucrare nu s-au întâmplat, așa cum sunt descrise de generalul Langeron, îndeosebi faptul că provincia Dacia cucerită de romani a fost golită de populația autohtonă. Langeron, ca și marea majoritate a călătorilor străini care abordează problema romanității românilor, remarcă faptul că românii aveau conștiința faptului că erau urmașii romanilor și că limba română provine din limba latină³⁹.

Teologul clasicist și editorul de texte antice James Dallaway s-a născut în orașul Bristol, la 20 februarie 1763. După studii urmate la Colegiul Trinity din Oxford, unde obține licența în teologie, în 1784, devine paroh la Rodmarton și apoi la Rodborough, în comitatul Gloucester. James Dallaway părăsește Londra la 20 martie 1794, însoțindu-l pe sir Robert Liston, noul ambasador la Constantinopol. Delegația engleză va ajunge în capitala Turciei, la 19 mai 1794. La finalul lunii aprilie și la începutul lunii mai, călătorii englezi au traversat Transilvania și Țara Românească. James Dallaway va consemna în lucrarea *Constantinople, Ancient and Modern, with excursions to the Shores and Islands of the Archipelago and to the Troad*, apărută la Londra, în 1795, următoarele informații despre români: „Ca scoborători din coloniștii lui Traian, ei încă își zic romani și limba lor vorbită este un amestec de latină și slavonă, prima fiind foarte alterată. La Curte predomină greaca modernă și turca”⁴⁰.

James Dallaway, bun cunoscător al limbilor clasice, remarcă și el romanitatea românilor, având ca punct de pornire informații antice despre cucerirea și colonizarea Daciei, dar și constatări directe în privința limbii vorbite de români. Savantul englez remarcă prezența cuvintelor de origine latină și a celor slave, dar și faptul că limbile de cultură și cele oficiale în Principatele Române din vremea fanarioților erau greaca și turca.

Andreas Wolf, medic de formație, de origine germană din Transilvania, a fost chemat de două ori, între 1780 și începutul lui 1783, și între 1788 și 1797, de domnii Moldovei, pentru a-i trata pe membrii familiei sale⁴¹. A avut prilejul să străbată țara în lung și lat și să constate cu propriii ochi realitățile de aici. Sas din Transilvania, Andreas Wolf a învățat limba română și a reușit să surprindă diferențele dialectale dintre limba română vorbită în cele trei țări. De la autorii umaniști și de la cei iluminiști, acesta a preluat informații privind romanitatea românilor și etnogeneza românilor. Andreas Wolf este singurul voiajor care vorbește în consemnările sale despre substratul geto-dac, stratul roman și adstratul slav. Și Robert Murray Keith, diplomat de carieră și reprezentant al Marii Britanii la congresul de Pace de la Șistov, face însemnări despre originea latină a limbii române, atunci când i-a cunoscut pe români, în 1790⁴².

Eduard Daniel Clarke, de origine engleză, aflat într-o călătorie de formare profesională în calitate de perceptor, prin Imperiul Țarist și Imperiul Otoman, tranzitează și lumea românească,

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 1215.

⁴¹ *Ibidem*, p. 1266.

⁴² *Călători străini despre Țările Române*, supliment II, p. 385; P. Cernovodeanu, *Societatea feudală românească văzută de călători străini*, p. 57.

în drumul de întoarcere spre casă. Obține informații de la elita politică din Țara Românească, Moldova și Transilvania, dar și din numeroasele lucrări consultate, după ce revine în patrie. Despre populația autohtonă din Principate scrie următoarele lucruri: „Nimic nu ni s-a părut mai vrednic de luare aminte ca limba <lor>. Nu este destul să se spună că este foarte înrudită cu latina: în multe privințe, ea este latină curată, deosebirea dintre felul nostru de a vorbi latină și felul lor aflându-se doar în pronunție. Toate numirile de lucruri de trebuință pentru călători, îndeosebi de provizii sunt latinești. Căruia factor trebuie atribuit acest fapt, decât colonilor pe care i-au trimis romanii în această țară? [...]. Locuitorii băștinași de acum își zic români [...]”⁴³.

Eduard Daniel Clarck, care a străbătut câteva săptămâni Țările Române, insistă, ca de altfel marea majoritate a călătorilor, asupra limbii ca element al identității etnice. Limba latină este pentru călătorul englez mai mult decât o limbă din care se trage româna, ci limba română este chiar o latină curată, datorită numeroaselor cuvinte latine care s-au păstrat. Explicația acestei situații este simplă pentru voiajor, anume colonizarea Daciei cu populație romanizată. De asemenea, un element important este păstrarea prin numele de român a apartenenței la civilizația romană. Cu alte cuvinte, limba română, care este în proporție covârșitoare de origine latină, precum și numele românilor, sunt dovezi privind originea romană a românilor.

Moravurile

Călătorii străini care au ajuns în Principatele Române au așternut pe hârtie cele mai interesante consemnări despre credințele, obiceiurile și tradițiile românilor pe care i-au întâlnit în peregrinările lor. Specialiștii în etnografie și folclor au demonstrat, cu multă vreme în urmă, că obiceiurile și tradițiile la români sunt în legătură strânsă cu practicile și religiile precreștine și creștine⁴⁴.

Vince Batthyány, consilier aulic, călător pasionat, de o factură intelectuală aleasă, a cutreierat atât Imperiul Habsburgic, cât și unele ținuturi și țări străine, ajungând la București în drumul său către Constantinopol. În călătoria efectuată în anul 1801, el a trecut prin Transilvania și Țara Românească, urmând la ducere traseul Sibiu, Turnu Roșu, Pitești, Curtea de Argeș, București, Silistra, Varna. Autorul nostru reușește să reconstituie în linii generale istoria locurilor pe care le-a traversat, precum și a românilor, locuitorii majoritari ai Țărilor Române⁴⁵. Mai departe, bazându-se pe observații directe făcute asupra românilor, autorul face următoarele considerații: „La Comloș ne-am amuzat privind o ceată de români așezați în grup și jucând cărți, zgomotoși și certăreți, oferind împreună cu limba lor dovezi puternice ale asemănării cu italienii, care sunt totdeauna astfel ocupați în principalele orașe din Italia”⁴⁶.

⁴³ Edward Daniel Clarke, *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa*, vol. 8, London, p. 250; *Călători străini despre Țările Române*, serie nouă, vol. I, p. 59.

⁴⁴ Simion Florea Marian, *Sărbătorile la români*, vol. I–II, ediție de Iordan Datcu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1994; Idem, *Nașterea la români, Nunta la români, Însmormântarea la români*, ediție îngrijită de Teofil Teaha, Ioan Șerb și Ioan Ilișiu, București, Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, 1995; Sabina Ispas, *Cultură orală și informație transculturală*, București, Editura Academiei Române, 2003. Tudor Pamfile, *Sărbătorile la români. Studii etnografice*, ediție și introducere Iordan Datcu, București, 2018, 414 p.

⁴⁵ „După Pliniu, locuitorii băștinași erau geți, numiți daci apoi de către romani. Erau guvernați de proprii lor regi, până când Traian a prefăcut țara lor într-o provincie romană. După aceea au fost subjugăți pe rând de sarmați, de goți și de huni, și, în cele din urmă, saxonii, alungați de cuceririle lui Carol cel Mare, s-au stabilit în Dacia, împărțită în mai multe părți din Ungaria, Transilvania, Țara Românească și Moldova”. *Călători străini despre Țările Române*, serie nouă, I, p. 72.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 80.

Cu alte cuvinte, Vince Batthyány, pe lângă limba vorbită de români, foarte asemănătoare limbii latine, are în vedere comportamentul și atitudinea lor, similară cu a italienilor, de care sunt înrudiți. Despre limbă, autorul știe foarte bine că este moștenitoarea limbii latine, datorită romanizării acestei provincii⁴⁷.

Adam Neale, medic militar de origine scoțiană, a străbătut Țara Românească și Moldova în anul 1804. Despre populația românească din aceste provincii el face următoarele constatări: „Portul și înfățișarea războinică a moldovenilor sunt izbitoare ca pitoresc, au rămas aproape aceleași ca <pe vremea> când Hadrian [...] a adus pe strămoșii daci în triumf la Capitoliul din Roma și pe care artiștii romani i-au cizelat în basoreliefuri pe Columna lui Traian. Culoarea căciulilor lor îi deosebește de românii din Țara Românească, ale căror cușme sunt negre, pe când cele ale românilor din Moldova sunt albe. Graiul lor este atât de aspru și de bărbătesc, ca privirile lor, fiind alcătuit din cuvinte latinești amestecate cu <cuvinte> turcești și slave”⁴⁸.

Adam Neale este bine informat despre trecutul provinciei. El cunoaște faptul că provincia Dacia a fost colonizată cu populație romanizată, iar românii vorbesc o limbă de origine latină, cu numeroși termeni slavi și turcești. Interesantă este utilizarea informațiilor de pe Columna lui Traian în privința portului, călătorul remarcând similitudinile dintre portul dacilor și cel al românilor.

Erasmus Heinrich Weismantel, ofițer de origine germană, a descris critic credințele, obiceiurile și tradițiile românilor. Rezidând pentru o perioadă mai lungă de timp în Moldova, în urma înfrângerii regelui Carol al XII-lea de țarul Petru I, călătorul s-a familiarizat cu realitățile din țară. Erasmus Heinrich Weismantel remarcă o sinonimie între obiceiurile și credința românilor, descrise asemenea unor niște practici mimetice, executate mecanic și puțin înțelese de credincioși. Potrivit autorului, cunoștințele românilor de ordin teologic sunt foarte slabe. Cunoștințele românilor se reduceau la conștiința faptului că sunt creștini ortodocși, că există Sfânta Treime, îngerii și Satana, că există Rai și Iad. Cu toate acestea, majoritatea nu cunoșteau nimic despre Cuvântul Domnului și despre Biblie⁴⁹. Românii care frecventau Biserica ascultau slujba religioasă, își făceau cruci, se rugau în genunchi în fața icoanelor, pomeneau și invocau numele Domnului, dar rugăciunile le știau doar puțini dintre ei. Una dintre cauzele identificate de Erasmus Heinrich Weismantel pentru această situație prezentă la români ar fi lipsa de educație a preoților, unii din ei având doar cunoștințe minimale de scris și citit, aspect care se repercuta asupra serviciului religios și în raporturile cu enoriașii⁵⁰. Ofițerul suedez remarcă un lucru interesant despre prezența sentimentul religios la români; credincioșii își doreau să rostească rugăciunile în întregime și corect, dar erau împiedicați de inabilitatea de a scrie și citi⁵¹.

Unele informații consemnate de autor despre ritul, practicile și ceremoniile religioase la românii ortodocși s-au transmis până în prezent, datorită conservatorismului bisericii și a dorinței credincioșilor de-a continua practicile moștenite de la părinții lor. Spre exemplu, se păstrează obiceiul credincioșilor ortodocși de-a sfinți bucatele la biserică în timpul marilor

⁴⁷ „Ea este un monument al biruinței romane (prin romanizarea dacilor învinși de către Traian, a ajuns multă latină în limba, de altfel, proprie a acestei națiuni), dar nu și un mijloc de instrucțiune”. *Ibidem*, p. 98.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 182.

⁴⁹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, p. 352.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 352-353.

⁵¹ *Ibidem*, p. 353.

praznice religioase, practică descrisă dar neînțeleasă de Erasmus Heinrich Weismantel⁵². Dimpotrivă, el o privește în mod critic și nu-i pătrunde sensul spiritual. Marile praznice la români erau precedate de perioadele de post lungi și istovitoare. De asemenea, rezistența credincioșilor ortodocși față de intenția ofițerilor străini, ca în cimitirul comunității lor să fie îngropați morți de o altă credință sau confesiune, este considerată de călător ca un semn de incultură religioasă și de intoleranță. În realitate, această atitudine, prezentă până în istoria recentă în unele comunități rurale, are legătură mai degrabă cu neștiința și cu atitudinea conservatoare a lumii țărănești care acționează adesea respectând tradiția înaintașilor⁵³.

Autorul descrie cu amănunte chiar desfășurarea evenimentelor importante din viața comunităților rurale, anume: ceremoniile legate de botez, căsătorie și înmormântare. În lumea rurală evenimentele de sărbătoare erau mai rare, nunțile, botezurile, căsătoriile, sărbătorile, în general, erau prilej de bucurie, de socializare, de strângere a legăturilor din comunitate, chiar prilej de împăcare între oamenii certați. În general, bucuria și necazul dintr-o comunitate rurală din Evul Mediu și din Epoca Modernă crea solidaritate între membrii ei. Lumea țărănească funcționa după reguli adesea nescrise, transmise din generație în generație, care păreau adesea, pentru necunoscători, ca fiind depășite și de neînțeles.

Concluzii

Toți voiajorii consideră limba română ca fiind moștenitoarea limbii latine, bazându-se pe asemănările dintre ele. Latinitatea limbii române este pentru această epocă un fapt acceptat de toți voiajorii care scriu despre originea românilor. Sursele documentare utilizate de călători sunt diverse, în special scrieri realizate de istorici, geografi și filologi antici și medievali. La aceste surse mai vechi se adaugă numeroasele lucrări apărute în secolul al XVIII-lea, îndeosebi de istorie și de geografie, unde apar informații despre originea limbii și a poporului român. Alți călători, mai puțin instruiți, își culeg informațiile direct de la români, remarcând cu mirare că acest popor vorbește o limbă pe care mulți dintre ei, mai ales italienii, o înțelegeau. Așadar, majoritatea voiajorilor ajung la constatarea că limba română este moștenitoarea limbii latine.

Savanții, cei care au profesii liberale, sunt mai aproape de adevăr, ei reușind să surprindă procesul formării limbii române, cu cele trei mari componente: substratul geto-dac, stratul latin și adstratul de origine slavă. Dintre voiajorii care scriu despre originea românilor, 23 dintre călători stabilesc în mod clar că limba română s-a format din latină, iar 21 vorbesc și despre originea românilor pe care o reconstituie corect, considerându-i urmașii coloniștilor romani

⁵² „De zilele mari de Sărbătoare, precum și ale apostolilor și sfinților, își duc mai toată mâncarea lor la biserică spre a fi sfințită, și adesea sunt bisericile așa de pline de blide, că nici nu se poate trece din cauza lor, aceasta are loc în partea de mijloc a bisericii”. *Ibidem*, p. 354.

⁵³ „Cu acest creștinism așa de grozav al lor, ei disprețuiesc religiile noastre, și sunt așa de îndărătnici că nici nu lasă nicidecum de voie bună să îngropăm pe morții noștri alături de a-i lor, sau măcar numai în aceleași cimitire, chiar dacă în cele din urmă s-au încredințat lămurit că eram și noi creștini, măcar că nu țineam posturile lor, în a căror ostentație se mărginea toată religia lor creștină. Când am pus la Furceni să fie îngropat răposatul maior Radeker, nu au vrut să mă lase câtuși de puțin să-i sap groapa în, sau lângă cimitir, ci a trebuit să pun să o facă mai de o parte, ceea ce ei au făcut siliți sub paza dragonilor puși anume acolo, și așa a umblat vorba printre ei că vor dezgropa trupul, care însă a rămas apoi bine îngropat. Oamenii nerozi ziceau: La învierea morților nu o să-i cunoască băștinașii noștri de aici, și apoi o să iasă de acolo mare ceartă între ei și pentru a împiedica aceasta l-ați putea îngropa în câmp și era cu neputință să-i urnești de la această idee. În Varnița s-a făcut un cimitir deoparte pentru ai noștri, măcar că răposatul colonel Ribbing a fost îngropat în cimitirul moldovenesc. Când moare la ei un sărac și nu are cu ce să fie înmormântat, atunci ei culcă mortul pe o scândură și o scot pe uliță ca trecătorii să dea ceva pentru îngroparea lui”. *Ibidem*, p. 355.

așezați în Dacia. Pentru toți călătorii ajunși în Principatele Române, limba vorbită de români reprezintă elementul determinant în stabilirea originii lor. Abia în al doilea rând, datele istorice, precum izvoarele arheologice sau cronicile antice și medievale, care vorbesc despre originea romană a românilor, îi fac pe voiajorii străini să-i considere pe români ca fiind urmașii romanilor. Majoritatea voiajorilor reușesc să reconstituie corect procesul etnogenezei și al glotogenezei, respectiv prezența unor numeroase cuvinte din limba slavă și din limba turcă, pentru Țara Românească și Moldova, și din maghiară și germană, pentru Transilvania. Avem și 5 călători străini care reușesc să facă o diferențiere între numele de român, termen cu care se numesc între ei, și cel de vlah, nume atribuit de străini populației românești, acest aspect fiind în opinia lor un argument în favoarea romanității lor.

Toate trăsăturile identificate la români sunt oarecum amestecate între moștenirea Occidentală și cea Orientală: originea, poziția geografică, limba, dar și credința religioasă. Românii sunt urmașii romanilor, dar au și o componentă slavă importantă. Sunt creștini, dar de rit bizantin, cu anumite specificități, nu de fiecare dată înțelese de străini. Străinii remarcă îndeosebi formele de manifestare ale credinței religioase printre românii de rând: posturile lungi și dure, semnul crucii, sărutarea icoanelor, acele practici din creștinism rezultate din îmbinarea elementelor păgâne cu cele creștine, pomenirea morților, pietrele puse pe pieptul celor îngropați etc. Acestea sunt puse în antiteză cu formele de manifestare în Bisericile creștine din Occident. Acolo creștinii știu rugăciunile, în timp ce la noi mai puțin. Acolo sunt dezbateri teologice aprinse, aici doar la nivelul elitei. Cu alte cuvinte, majoritatea călătorilor asociază practicarea credinței creștine cu educația, cu o bună cunoaștere a învățăturilor creștine. Pentru ortodocși, însă, cultul icoanelor, semnul crucii și posturile sunt importante și reprezintă în epocă forma maximă de manifestare a creștinismului la românul de rând.